

виконують антоніми у висловах.

Використання комплексних вправ такого типу у процесі роботи над лексико-граматичними розрядами слів сприятиме засвоєнню й актуалізації мовних і мовленнєвих знань, виробленню й удосконаленню в учнів умінь і навичок користуватися мовними засобами у процесі мовленнєвої діяльності.

У підсумку ще раз підкреслимо, що саме багатогранна лінгвістична природа слова визначає його значущу роль у мовному і мовленнєвому розвитку особистості. Необхідність же лексико-граматичного аспекту відповідає основній меті початкового шкільного курсу української мови — розвиток, удосконалення вмінь і навичок усного мовлення (слухання-розуміння, говоріння), читання і письма; формування знань про мову і мовних умінь; поглиблення уявлень школярів про навколишній світ; розвиток мислення. Подальших досліджень потребує проблема пошуку інших шляхів мовного і мовленнєвого розвитку молодших школярів як необхідна передумова реалізації компетентнісного підходу в початковій освіті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондар О. І. Сучасна українська літературна мова / О. І. Бондар, Ю. О. Карпенко, М. Л. Микитин-Дружинець. — К.: Академія, 2006. — 367 с.
2. Горпинич В. О. Морфологія української мови / В. О. Горпинич. — К.: Академія, 2004. — 335 с.
3. Програми для середньої загальноосвітньої школи. 1–2 класи. — К.: Початкова школа, 2003. — 292 с.
4. Програми для середньої загальноосвітньої школи. 3–4 класи. — К.: Початкова школа, 2003. — 292 с.
5. Реформатский А. А. Введение в языковедение / А. А. Реформатский. — М.: Просвещение, 1967. — 542 с.
6. Сучасна українська літературна мова / за ред. А. П. Гриценка. — 2-е вид, перероб. і доп. — К.: Вища школа, 1997. — 493 с.
7. Українська мова. Енциклопедія. — К., 2000. — 750 с.

УДК 811.161.2(07)

Людмила РОЄНКО

ТЕХНОЛОГІЇ РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ РІДНОЇ МОВИ ТА ЧИТАННЯ

У статті розглядаються можливості використання технологій розвитку критичного мислення на різних етапах уроків рідної мови та читання в початкових класах.

В статье рассматриваются возможности использования технологий развития критического мышления на разных этапах уроков родной речи и чтения в начальных классах.

The article considers the possibility of using of the technology of critical thinking in the different stages of the lesson of the native speech and reading in the primary school.

Сучасна школа покликана виробити в кожного учня звичку активно брати участь у вирішенні важливих питань життя колективу, вміння формувати, висловлювати і відстоювати свою думку, поважати думку інших людей. Готувати молодь до життя в таких умовах неможливо шляхом бездумного засвоєння встановлених істин. Творчих педагогів хвилює проблема «мовчання школярів», їхня байдужість чи невміння інколи висловитися з приводу аргументування власних суджень, визначення ставлення до них. Одним із варіантів вирішення цієї проблеми є сформованість у школярів критичного мислення.

Процеси демократизації та глобалізації освіти в сучасних умовах передбачають формування критичного мислення в учнів уже з молодшого шкільного віку. Окремі аспекти зазначеної проблеми розглядалися у роботах А. Байрамова, С. Векслера, А. Липкіної, Л. Рибак, В. Сінельнікова. Вчені ставили питання про вироблення вміння самостійно осмислювати навчальний матеріал, виконувати нестандартні завдання, підводити підсумки, помічати як власні помилки, так і помилки своїх ровесників.

Однак аналіз педагогічної практики, спостереження за роботою вчителів початкової школи свідчать про те, що зазначений вид діяльності недооцінюється. Основи критичного мислення досить часто не закладаються в учнів молодшого шкільного віку. Крім цього, значна частина педагогів не готова до розв'язання вказаних завдань. У діяльності багатьох із них панує монологічна спрямованість навчально-виховного процесу, що не забезпечує розвитку самостійності, критичності й незалежності школярів.

Уроки української мови та читання в початкових класах займають особливе місце серед інших навчальних дисциплін. Читання — один із тих предметів, у процесі якого здійснюється мовленнєвий, інтелектуальний розвиток школярів, виховується дитяча особистість. Українська мова виступає основним засобом опанування інших шкільних дисциплін. Основна мета цих уроків — забезпечити розвиток, удосконалити вміння і навички усного мовлення, навчити учнів писати, сформувати певне коло знань про мову, забезпечити мотивацію навчання рідної мови.

Мета статті — розкрити можливості використання технологій розвитку критичного мислення молодших школярів на різних етапах уроку.

На етапі актуалізації опорних знань учні пригадують, що вони знають із теми; вчитель визначає мету діяльності і сприяє формуванню у школярів самоспрямованості на вивчення нового матеріалу. На цьому етапі можна використовувати кілька технологій: «Асоціативний куц», «Знаємо — Хочемо дізнатися — Дізналися».

Основою технології «Асоціативний куц» є схема, яку креслить на класній дошці або на великому аркуші паперу вчитель разом з учнями [1].

Розглянемо цю технологію на прикладі теми «Текст» у 4 класі. Учитель пропонує учням висловити те, що в них асоціюється з поняттям тексту (усе, що учні пропонують, учитель записує на дошці).

З'являється запис:

Цю ж технологію можна використати і на етапі рефлексії, наприкінці уроку. Маркером іншого кольору можна доповнити або змінити щось у «куці». Тоді наочно видно, які нові знання отримали на уроці.

В основу технології «Знаємо — Хочемо дізнатися — Дізналися» покладено таблицю, що заповнюється на класній дошці або на великому аркуші паперу вчителем разом з учнями [2]. Наприклад, вивчаючи тему «Прикметник» у 4 класі, складаємо таблицю:

Знаємо	Хочемо дізнатися	Дізналися
Прикметник: – називає ознаки предмета; – відповідає на питання <i>Який?</i> <i>Яка? Яке?, Які?</i> ; – пов'язаний з іменником; – змінюється за числами; – змінюється за родами; – у реченні виступає другорядним членом.		

Першу колонку таблиці можна заповнювати як колективно, так і попередньо обговоривши в парах (або ж учні самостійно записують те, що знають із теми).

Потім учитель просить учнів сформулювати запитання, що асоціюються з вивчуваною темою, на які б вони хотіли знайти відповідь. Якщо потрібно, педагог може стимулювати діяльність школярів власним прикладом і поставити свої запитання. Діти записують запитання у другий стовпчик таблиці:

Знаємо	Хочемо дізнатися	Дізналися
Прикметник: – називає ознаки предмета; – відповідає на питання <i>Який? Яка? Яке?, Які?</i> ; – пов'язаний з іменником; – змінюється за числами; – змінюється за родами; – у реченні виступає другорядним членом.	Як ще змінюються прикметники? Як пов'язуються з іменниками? Від чого залежить рід і число прикметників?	

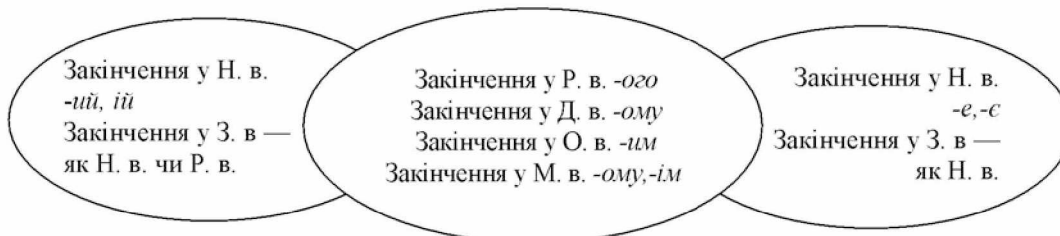
Впродовж уроку важливо, щоб молодші школярі знайшли відповіді на свої запитання. Підсумовуючи результати уроку, учні спочатку повідомляють про те, на які запитання вони знайшли відповіді, і записують це у стовпчик «Дізналися». Потім діти відмічають ті нові думки (ідеї, знання, результати), яких вони не очікували і на які не поставили запитання. Все це записується у третій стовпчик.

Описану технологію можна також використовувати на підсумкових уроках із теми.

На етапі вивчення нового матеріалу важливою для розвитку критичного мислення є технологія «*Дошка запитань*». Суть її в тому, що на стіні класу вивішується великий аркуш паперу, на якому вчитель просить учнів записувати будь-які запитання, що виникають у них під час сприймання й усвідомлення та осмислення нових знань. Ця технологія стимулює природну допитливість школярів, розвиває вміння ставити запитання, привчає не відволікатися від теми уроку, а вчитель має можливість побачити, що з вивченого залишилося незрозумілим.

На підсумковому етапі уроку рідної мови доцільною буде *діаграма Ейлера-Вена*. Ця технологія передбачає створення графічної схеми з двох чи трьох кіл, які частково накладаються одне на одне.

На прикладі теми «Відмінювання прикметників чоловічого і середнього роду» розглянемо побудову діаграми. Малюємо два кола, які накладаються одне на одного. У перетині кіл записуємо спільне у відмінюванні прикметників обох родів; у лівій — закінчення, характерні лише для прикметників чоловічого роду; у частині, обмеженій правим колом, записуємо закінчення, характерні лише для прикметників середнього роду.

Важливим є підсумковий етап уроку, на якому вчителю необхідно організувати зворотній зв'язок зі школярами для того, щоб дізнатися, як кожен учень засвоїв матеріал. Це можна зробити за допомогою *твору-п'ятихвилинки* (есе) — вільного, особистого трактування певної теми.

Якщо є час, варто переглянути твори, вибрати з них цікаві запитання, відповіді. Можна почати наступний урок посиланням на ці есе, сказавши: «На попередньому уроці»

залишилося незрозумілим...». Таким чином педагог демонструє повагу до думок учнів, а школярі не будуть боятися чогось не зрозуміти.

Вважаємо, що використання на підсумковому етапі твору-п'ятихвилинки більш доцільне, ніж усне опитування, оскільки дає змогу визначити рівень засвоєння теми кожним учнем.

Значні можливості для розвитку критичного мислення мають уроки читання. У працях педагогів щодо розвитку критичного мислення учнів часто вживається термін «критичне читання», який трактують як спосіб опрацювання текстів, коли учні не читають твір механічно, а застосовують під час читання розумові операції високого рівня, що дозволяє сформулювати власну думку щодо інформації. Фахівці вважають, що навчити школяра критичного читання — одна зі складових формування компетентного учня.

Підручники з читання, зокрема навчальні тексти як важливі структурні компоненти цих навчальних книг, є для учнів основним джерелом знань. Тому так важливо навчити школярів працювати з текстами підручників. Розглянемо технології, за допомогою яких молодші школярі оволодівають зазначеним умінням, що сприятиме їх подальшому навчанню.

У читанках для початкової школи є достатня кількість науково-пізнавальних статей, для роботи з якими можна використати зазначену вище технологію «Знаємо — Хочемо дізнатися — Дізналися». Крім цього, можна застосовувати описану технологію і при читанні інших друкованих матеріалів — навчальних посібників, енциклопедій, газетних і журнальних статей.

При опрацюванні науково-пізнавальних статей доречною є технологія «Читання тексту з позначками», в основу якої покладено читання матеріалу з одночасним маркуванням окремих його частин спеціальними позначками на полях і заповненням таблиці [2].

Ця стратегія потребує певного часу, однак учні більш глибоко вивчають текст підручника, навчаються класифікувати інформацію. Критеріями диференціації навчальної інформації є самі позначки. Під час обговорення школярі формулюють висновки щодо прочитаного. Стратегію «Читання тексту з позначками» на перших порах слід використовувати у процесі колективної діяльності, але з часом її можна давати як домашнє читання. У початкових класах за такою технологією доцільно опрацювати навчально-пізнавальні тексти, нариси, статті тощо.

Технологія «Читання в парі — узагальнення в парі» розрахована на читання тексту в парах і є ефективною, коли твір складний для розуміння або перевантажений фактичним матеріалом [2]. Щоб організувати діяльність, варто обрати текст, розбити його на логічні частини; об'єднати учнів у пари, дати чіткі пояснення, що вони мають робити. Наприклад, перед читанням оповідання Тамари Коломієць «Хліб» (2 клас) учитель дає таку інструкцію: «Спочатку один учень з пари іншому уголос читає перший абзац тексту (їх у цьому тексті — чотири), а потім коротко переказує зміст прочитаного, починаючи речення словами: «У цьому абзаці йдеться про те, що...». Потім другий учень ставить першому запитання щодо цього фрагменту, а той відповідає».

Перша пара (для зразка) виконує завдання вголос. Далі учні читають самостійно, напівголосно, міняючись ролями на кожен абзац. Учитель контролює та коректує порядок роботи. Потім педагог пропонує озвучити для всіх сформульовані запитання.

Ефективним у роботі з текстом є «Спрямоване читання», яке передбачає самостійне читання, постановку запитання та обговорення змісту [2]. Перш ніж виконувати цю вправу, вчителю необхідно розбити текст на частини, які учні будуть читати мовчки. До кожної частини тексту педагог готує одне або два запитання, на які немає у змісті готової відповіді.

Детальніше розглянемо технологію на прикладі легенди «Вавилонська вежа» (4 клас):
Учитель. Зараз ви будете мовчки читати легенду «Вавилонська вежа», роблячи час від часу зупинки. Перед кожною частиною твору я ставитиму вам запитання, а ви будете читати

твір та знаходити на нього відповідь. Слухайте уважно, у яких місцях тексту треба переривати читання.

Учитель. Прочитайте, будь ласка, перші чотири абзаци та знайдіть відповідь на запитання: Що допомогло людям домовитися про будівництво вежі? З яким настроєм вони почали працювати?

(Учні мовчки читають перші чотири абзаци легенди. Через кілька хвилин учитель повторює свої запитання, а діти дають на них відповіді.)

Учитель. Прочитайте вголос речення, де про все це говориться.

(Учні читають слова на підтвердження своєї думки.)

Учитель. А зараз ми прочитаємо наступні два абзаци та дізнаємось яким ви уявляєте місто Вавилон, що виросло навколо гори. Будьте готові підтвердити свої уявлення реченнями з тексту.

(Школярі мовчки читають наступні два абзаци легенди. Педагог повторює запитання, а учні дають на нього відповіді.)

Учитель. А тепер прочитайте наступний уривок тексту до слів «малярі пензлі занурюють у відра із синьою фарбою» та з'ясуйте, чому для верхньої частини вежі будівельники використали синій і золотавий кольори?

(Учні мовчки читають наступний уривок легенди і дають відповідь на запитання.)

Учитель. Прочитайте наступні два абзаци і з'ясуйте, чому Бог Ягве наслав на землю страшенну бурю?

(Педагог повторює запитання, а учні дають на нього відповіді та читають слова на підтвердження своєї думки.)

Учитель. Прочитайте, будь ласка, наступний уривок до слів «...хто б міг їх зрозуміти?» і дайте відповідь на таке запитання: Чому після бурі люди перестали розуміти один одного?

(Учні мовчки читають наступний уривок легенди і дають відповідь на запитання.)

Учитель. Давайте дочитаємо оповідання і з'ясуємо, яку думку передають виділені слова.

Учні мовчки читають наступні два абзаци легенди, після чого педагог повторює запитання, а школярі дають на нього відповіді та читають слова на підтвердження своєї думки.

Учитель. Які людські риси примусили бога Ягве роз'єднати людей?

Після «Спрямованого читання» учитель пропонує дітям дискусійне запитання: Це добре чи погано, що існує багато мов?

Зазначена технологія вчить учнів розуміти текст, виділяти в ньому основні поняття, аргументувати власні думки, міркувати над прочитаним.

Отже, використання технологій формування критичного мислення на уроках рідної мови і читання в початкових класах цілком можливе і сприяє кращому запам'ятовуванню вивченого, активізує діяльність учнів на уроці, розвиває їхню пізнавальну активність, дає можливість проявити себе в колективі (дитина почувається вільно, спокійно, впевнено). Подальших досліджень потребує проблема з'ясування дидактичних умов використання технології розвитку критичного мислення молодших школярів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вукіна Н. В. Критичне мислення: як його навчити / Н. В. Вукіна, Н. П. Дементієвська. — Харків: вид. група «Основа»: «Тріада+», 2007. — 112 с.
2. Кроуфорд А. Технології розвитку критичного мислення учнів / А. Кроуфорд, В. Саул, С. Метью, Д. Макінстер. — К.: вид-во «Плеяди», 2006. — 217 с.
3. Тягло О. В. Критичне мислення: навчальний посібник / О. В. Тягло. — Харків: вид. група «Основа», 2008. — 189 с.